

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 10. 2026. Issue 1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 10. 2026. Issue 1. Podgorica, June, 2026.

Publishing this issue of MJSS was supported by the
Ministry of Science of Montenegro

Editor in Chief: Adnan Prekic

Managing Editor Assistant: Vukadin Nisavic

Editors: Zivko Andrijasevic, Dragutin Papovic, Ivan Tepavcevic, Milan Scekic.

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srdja Pavlovic, University of Alberta, CANAD

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ucg.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 10. 2026. Issue 1. Podgorica, June, 2026.

CONTENTS:

YUGOSLAVIA AS A LEADING NON-ALIGNED STATE IN THE UN SECURITY COUNCIL DURING INTERNATIONAL CRISES

Uros POPADIC.....p.7.

THEATRE AND THEATRICAL ART IN MONTENEGRO (1918–1946)

Nenad PEROSEVIC, Natalija MILIKIC.....p.39.

RELIGION AS SOCIAL CAPITAL: PROTESTANT CHURCHES AND EAST AFRICAN IMMIGRANT INTEGRATION IN FINLAND

ONDICHO Richard.....p.63

THE CRISIS OF CONDITIONALITY AND DEPRIVATION OF SUPPORT IN ENLARGEMENT POLICY: INSIGHTS FROM THE EUROPEAN UNION–TÜRKİYE RELATIONS

Murat Necip ARMAN, Önder CANVEREN.....p.105.

FRÉDÉRIC CHOPIN'S RECEPTION IN THE YUGOSLAV REGION

Tanja KNEZEVIC..... p.137.

REVIEW:

MONTENEGRO TWENTY YEARS LATER: BETWEEN PROMISES AND EXPECTATIONS – AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS OF POST-REFERENDUM DEVELOPMENT (2006–2026) – conference

.....p.167.

IGNORING HISTORY AS A SCIENCE- Book Review: Slobodan Tomović, Građanski rat u Crnoj Gori

Vukadin NISAVIC.....p.170.

KALE - NEW PERSPECTIVE ON THE OTTOMAN FORTRESSES IN MONTENEGRO - Book Review: Radojica Rašo Pavičević, Kale- Tvrđave Osmanskog carstva u Crnoj Gori

Jovan MANDIC.....p.175.

FROM IDEA TO POLITICAL ACTION - Book Review: Ivan Ejub Kostić, Između vere i nacije: Pokret Mladi muslimani 1939-1990

Belma BULJUBASIC.....p.179.

SARAJEVO IN THE RHYTHM OF URBANIZATION CHANGES - Book Review: Aida Ličina Ramić, Sarajevo u ritmu modernizacije

Amir DURANOVIC..... p.184.

A CONTROVERSIAL FIGURE IN THE LIGHT OF ARCHIVAL SOURCES – Book Review: Radoje Pejović, Pavle Đurišić – kontroverzni četnički vojvoda

Branislav RADULOVIC..... p.189.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS..... p.191.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Sekretar redakcije: Vukadin Nišavić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević, Milan Ščekić

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srđa Pavlović, University of Alberta, KANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ucg.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 10. 2026. Issue 1. Podgorica, June, 2026.

SADRŽAJ:

JUGOSLAVIJA KAO VODEĆA NESVRSTANA DRŽAVA U SAVJETU BEZBJEDNOSTI
UJEDINJENIH NACIJA TOKOM MEĐUNARODNIH KRIZA

Uroš POPADIĆ..... str.7.

POZORIŠTE I POZORIŠNA UMJETNOST U CRNOJ GORI (1918-1946)

Nenad PEROŠEVIĆ, Natalija MILIKIĆ.....str.39.

RELIGIJA KAO SOCIJALNI KAPITAL: PROTESTANTSKE CRKVE I INTEGRACIJA
IMIGRANATA IZ ISTOČNE AFRIKE U FINSKOJ

ONDICHO Richard.....str.63.

KRIZA USLOVLJAVANJA I GUBITAK PODRŠKE U POLITICI PROŠIRENJA:
SAZNANJA IZ ODNOSA IZMEĐU EVROPSKE UNIJE I TURSKE

Murat Necip ARMAN, Önder CANVEREN.....str.105.

RECEPCIJA FREDERIKA ŠOPENA U JUGOSLOVENSKOM PROSTORU

Tanja KNEŽEVIĆ..... str.137.

PRIKAZI:

CRNA GORA DVADESET GODINA KASNIJE: IZMEĐU OBEĆANJA I OČEKIVANJA
– INTERDISCIPLINARNA ANALIZA POSTREFERENDUMSKOG RAZVOJA (2006–
2026) - Naučna konferencija.....str.167.

IGNORISANJE ISTORIJE KAO NAUKE - Prikaz knjige: Slobodan Tomović,
Građanski rat u Crnoj Gori

Vukadin NIŠAVIĆ.....str.170.

KALE – NOVI POGLED NA OSMANSKE TVRĐAVE CRNE GORE - Prikaz knjige: Radojica
Rašo Pavićević, Kale- Tvrđave Osmanskog carstva u Crnoj Gori

Jovan MANDIĆ.....str.175.

OD IDEJE DO POLITIČKOG DJELOVANJA - Prikaz knjige: Ivan Ejub Kostić, Između
vere i nacije: Pokret Mladi muslimani 1939-1990

Belma BULJUBAŠIĆ.....str.179.

SARAJEVO U RITMU URBANIZACIJSKIH PROMJENA – Prikaz knjige : Aida Ličina
Ramić, Sarajevo u ritmu modernizacije

Amir DURANOVIĆ.....str.184.

KONTROVERZNA LIČNOST U SVJETLU ARHIVSKIH IZVORA – Prikaz knjige :
Radoje Pejović, Pavle Đurišić – kontroverzni četnički vojvoda

Branislav RADULOVIĆ.....str.189.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.191.

Original scientific article**POZORIŠTE I POZORIŠNA UMJETNOST U CRNOJ GORI (1918-1946)**Nenad PEROŠEVIĆ¹

Filozofski fakultet – Nikšić, Univerzitet Crne Gore

email: nenadpnk@gmail.comNatalija MILIKIĆ²

Filološki fakultet – Nikšić, Univerzitet Crne Gore

email: natalijab@t-com.me**ABSTRACT:**

The process of development of theater and theatrical art in Montenegro it was launched after the internationally recognized independence in 1878. Theater work continued until the First World War in one professional theater and in a number of amateur theater groups. In the period between the two world wars three main city theater work took place on liberated territories of Montenegro,

¹ **NENAD PEROŠEVIĆ** - is an associate professor of historical sciences at the University of Montenegro, Faculty of Philosophy in Nikšić. His research focus is mainly on the historical processes of the 19th and 20th centuries, such as cultural and historical heritage, the history of the development of school system and education, the process of industrialization and de-industrialization, the development of culture and art, etc. He is the author of a number of scientific papers, encyclopedic entries, and the like. He co-authored two monographs: *Culture of the Modern Age* (2011) and *From the Society of the Reading Room of Nikšić to the Public Institution National Library "Njegoš" Nikšić 1881-2021*. (2021); he is also a co-author of the textbook *Once upon a time ... We lived together* (2014).

² **NATALIJA MILIKIĆ** - is an assistant professor at the Faculty of Philology in Nikšić, University of Montenegro (Study Program for Russian Language and Literature). She is the author of the monograph "Interlinguistic Homonymy and Paronymy in the Teaching of Russian Lexis" (2008). In the same year (2008), she edited an anthology of world love poetry "The Golden Book of Love". She translated the "Historical and Geographical Atlas of Montenegro, 16th-20th centuries" into Russian Prof. Dr. Jevto M. Milović 2006. He is the author of scientific papers in relevant international journals and proceedings.

which was the basis for the restart professional theater in the 1945/46 season year. With the end of the war in the first post-war years he felt significant influence of propaganda by the KPY and the authorities in cultural and artistic activities and therefore also in theater. this work is based on original archival materials and literature that provide relevant insights into the development of theatre and theatrical arts. The statistical data presented illustrate the state of theatre and theatrical arts comparing the interwar period with the first post-war years in which the socio-economic in Montenegro was changed.

KEY WORDS:

theatre, cultural and artistic development, Montenegro.

SAŽETAK:

Proces razvoja pozorišta i pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori pokrenut je nakon međunarodno priznate nezavisnosti 1878. godine. Do Prvog svjetskog rata pozorišni rad se odvijao u jednom profesionalnom pozorištu i u nizu amaterskih pozorišnih grupa. U periodu između dva svjetska rata radila su tri glavna gradska pozorišta i više amaterskih pozorišnih grupa. Tokom Drugog svjetskog rata, amaterski pozorišni rad odvijao se na oslobođenim teritorijama Crne Gore, što je bio osnov za ponovno pokretanje profesionalnog pozorišta u sezoni 1945/46. godine. Završetkom rata, prvih poslijeratnih godina osjećao se značajan uticaj propagande od strane KPJ i vlasti u kulturno-umjetničkim aktivnostima pa samim tim i u pozorištu. Rad se temelji na izvornoj arhivskoj građi i literaturi koje daju činjenice relevantne za razvoj pozorišta i pozorišne umjetnosti. Statistički podaci imaju za cilj da prikažu stanje u pozorištu i pozorišnoj umjetnosti upoređujući međuratni period sa prvim poslijeratnim godinama, u kojima je promijenjen društveno-ekonomski poredak u Crnoj Gori.

KLJUČNE RIJEČI:

pozorište, kulturno-umjetnički razvoj, Crna Gora.

UVOD

Nakon sticanja međunarodno priznate nezavisnosti 1878. godine, prva pozorišna predstava u Crnoj Gori biće održana 1888. godine na Cetinju kada je izvedena drama *Balkanska carica* autora knjaza/kralja Nikole I Petrovića. Sama zgrada „Zetskog doma” završena je nešto kasnije 1896. godine kada je 26. septembra svečano izvedena predstava *Knjaz Arvanit*, još jedno dramsko djelo knjaza/kralja Nikole I Petrovića. Početkom XX vijeka sazrijeva ideja o formiranju prvog profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori, pa je 1907. godine Branislav Nušić bio angažovan da izradi plan za sprovođenje te ideje. U oktobru 1907. godine Nušić je poslao plan na Cetinje, da bi 1909. godine od pozorišnog odjeljenja „Radničkog društva” bilo formirano „Narodno pozorište cetinjskog radničkog društva”. Pozorište je 16. maja 1910. godine preraslo u „Crnogorsko narodno pozorište”, da bi iste godine bilo osnovano prvo profesionalno pozorište – „Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište”. Bilo je to istovremeno i prvo nacionalno i državno pozorište u Crnoj Gori. Tada je prikazana predstava *Balkanska carica* knjaza/kralja Nikole I. Tokom proglašenja Crne Gore za kraljevinu avgusta 1910. godine, pozorište je promijenilo ime u „Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište” kada dobija i svoj Statut. U vrijeme Balkanskih ratova 1912-1913. godine i za vrijeme Prvog svjetskog rata 1914-1918. godine Pozorište je obustavilo svoj rad a zgrada „Zetskog doma” teško je stradala u Prvom svjetskom ratu. „Zetski dom” biće obnovljen tek 1931. godine kada je ponovo pokrenut pozorišni rad u „Zetskom domu” samo sa novim nazivom – „Narodno pozorište Zetske banovine”.¹

POZORIŠNA AKTIVNOST U CRNOJ GORI OD 1918. DO 1941. GODINE

Pozorišna aktivnost u Crnoj Gori u periodu između dva svjetska rata odvijala se kroz rad diletantskih (amaterskih) pozorišnih grupa, različitog kontinuiteta trajanja, u tri zapažena pozorišna društva (Nikšić, Cetinje, Podgorica) i na kraju, u „Narodnom pozorištu Zetske banovine” na Cetinju. Diletantska društva su imala veoma važnu ulogu u privlačenju interesovanja stanovništva za pozorišnu aktivnost kako samih izvođača tako i broja gledalaca pozorišnih pred-

stava. Stečene tradicije poslužile su kao važan činilac u njihovom kontinuitetu bez obzira na niz ograničavajućih okolnosti koje su pratile njihov rad. Diletantska društva su uglavnom djelovala u selima jer su neka od njih u varošima prerasla u amaterska pozorišta.²

Među prvim inicijatorima pozorišnog rada na Cetinju bili su učenici viših razreda gimnazije, koji su svoj rad započeli u novembru 1919. godine. Nešto kasnije pridružili su im se i učenici Bogoslovije koji su 1924. godine prikazali predstavu *Gorski vijenac*, a iste večeri nastupio je i „Radnički tamburaški orkestar”. Uz njih veliku aktivnost pružila je pozorišna sekcija literarne družine Gimnazije „Skerlić”. Uz njih Ljubotinjsko-građanska omladina dala je prvu predstavu 1922. godine; Bajičko pozorišno društvo „Bratstvo” 1927. godine; a predstave su prvi put odigrane i Dobrskom Selu 1930. godine; Ćeklićima 1932. godine; Njegušima 1937. godine. Predstave su izvođenje i na Cetinju, u Kotoru, Petrovcu i u Tivtu, a diletantska grupa iz Meteriza je gostovala sa predstavom *Voda s planine* na Cetinju u Narodnom pozorištu 1937. godine. Narodno pozorište Zetske banovine na Cetinju, bilo je, pored Muzeja, jedina ustanova kulture koja se finansirala sredstvima iz državnog budžeta.³ Samo „Narodno pozorište Zetske banovine” u ovom periodu dalo je više od 170 pozorišnih predstava.⁴

U Podgorici je prvi put održana pozorišna predstava tokom zasijedanja Podgoričke skupštine (16-29. novembar 1918. godine) kada je podgorička omladina za delegate skupštine izvela pozorišni komad *Jazavac pred sudom* Petra Kočića. Nakon toga, pominju se pozorišne predstave u Golubovcima 1922. godine; Lješkopolju 1933. godine itd. Osim u Nikšiću, Podgorici i na Cetinju, diletantska društva bila su aktivna i u Danilovgradu, Beranama, Šavniku, Pljevljima, Bijelom Polju i Andrijevići. U Boki Kotorskoj je pozorišna aktivnost diletantskih društava bila zabilježena i u gradovima i u selima, mada su manje bile aktivne u odnosu na muzičke grupe koje su imale više održanih priredbi i koncerata. Tradiciju pozorišnog rada u Kotoru, započetu 1808. godine, nastavilo je diletantsko društvo „Bokelj” 1926. godine kada je gostovalo na Cetinju.⁵

Pored diletantskih pozorišnih grupa, u periodu između dva svjetska rata, posebno su se istakla pozorišna društva na Cetinju, u Podgorici i u Nikšiću u širenju i razvijanju pozorišne djelatnosti. „Cetinjsko pozorišno društvo” je

nastavilo svoj rad krajem 1919. godine. Osim umjetničke misije, Društvo je pomagalo druge razne ustanove humanitarnog katraktera i vodilo brigu o popravci zgrade „Zetskog doma” koja je u ratu teško stradala i bila opljačkana. Postignutim uspjesima, Društvo je već 1928. godine privuklo pažnju nadležnih organa. Društvo je proglašeno za oblasno što mu je odmah obezbjedilo i veća finansijska sredstva iz fonda reparacija i drugih izvora. Društvo je te 1928. godine imalo i svoj bioskop o kome se starala posebna sekcija. Ipak, i pored toga, usljed finansijskih poteškoća koje su ubrzo pojavile, odlučeno je da se obustavi dalji rad Društva po završetku sezone 1929/30. godine. Društvo je ipak nastavilo svoj rad kroz finansijsku pomoć Oblasne uprave i struču pomoć reditelja. I poslije osnivanja državnog pozorišta 1931. godine koje je zaposlilo profesionalne glumce, Društvo je nastavilo svoj rad gostujući i u drugim gradovima Crne Gore (Kotor, Podgorica, Nikšić).⁶

Pozorišno društvo „Napredak” u Podgorici je nastavilo svoj rad u novembru 1918. godine. Tada je nekoliko mlađih članova pjevačkog društva „Branko” osnovalo diletantsku grupu koja poslanicima Podgoričke skupštine prikazalo dvije predstave. Članovi ove diletantske grupe su u aprilu 1919. godine osnovali Pozorišno društvo „Napredak”, i uskoro su proširili svoj repertoar sa novim pozorišnim predstavama. Društvo je radilo bez državne pomoći ali ga to nije spriječilo da gostuje u više gradova: u Danilovgradu, Nikšiću, Beranama, Peći i Đakovici. Iako je Pozorišno društvo „Napredak” radilo u nepovoljnim finansijskim i materijalnim okolnostima (bez sale, bez rekvizita, garderobu je pozamljivalo iz „Narodnog pozorište Zetske banovine”) uspjelo je da uz kraći prekid od 1927. godine do 1930. godine postigne zapažene rezultate.⁷

Pozorišna aktivnost u Nikšiću pokrenuta je već sredinom 1919. godine. Diletantska sekcija „Milutinović” prikazivala je kraće pozorišne komade, a imala je još tamburašku sekciju i hor. Pozorišne družine u Nikšićkom kraju bile su aktivne i u Ožrinićima, Župi Nikšićkoj, Gornjem Polju. Diletantska sekcija društva „Milutinović” organizovana je kao prvo pozorišno društvo da bi poslije donošenja Obznane (1920) i Zakona o zaštiti države (1921) polako počelo da se gasi. Otvaranjem tek izgrađenog „Zanatlijskog doma” krajem 1925. godine i dolaskom istaknutog pozorišnog radnika Mihaila Kovačevića iz Novog Sada, st-

voreni su uslovi da se kolektiv boljih diletanata pretvori u ozbiljniju pozorišnu družinu od 30 članova pod nazivom „Zanatlijsko-radničko udruženje”. Nakon što „Zanatlijsko-radničko udruženje” nije moglo da održi svoju aktivnost pristupilo se osnivanju „Gradskog pozorišta” koje je u avgustu 1927. godine izabralo novu upravu i razvilo samostalan rad. Iste godine, dogodio se prvi nastup „Gradskog pozorišta” u čast obilježavanja pedesetogodišnjice oslobođenja Nikšića od Turaka kada su izvedene dvije predstave: *Šantićeva Pod maglom* i *Nušićeva Knez Ivo od Semberije*. Svečano otvaranje „Gradskog pozorišta” dogodilo se 26. februara 1928. godine kada se obilježio i jubilej 100 godina od rođenja ruskog pisca L. N. Tolstoja. Intezivniji rad „Gradskog pozorišta” naročito se osjećao poslije 1930. godine kada se uz organizacioni napredak, proširio i repertoar koji je obuhvatao i predstave rađene po djelima ne samo domaćih već i inostranih autora. Već poslije 1935. godine aktivnost „Gradskog pozorišta” je počela da slabi.⁸

U periodu između dva svjetska rata u Crnoj Gori se osnivaju i dječija pozorišta. Prvo takvo pozorište osnovano je na Lovćenu 1932. godine u organizaciji oporavišta koje je tamo radilo. Pozorište je dalo samo dvije predstave, a 1939. godine na Cetinju je osnovana dječija baletska škola. Na Cetinju je 1939. godine osnovano „Rodino pozorište” u kome su glumila djeca uzrasta od 9 do 14 godina. „Rodino pozorište” je osnovano i u Herceg Novom 1939. godine u organizaciji Kola srpskih sestara. „Sokolsko društvo” u Tivtu osnovalo je 1937. godine „Lutkarsko pozorište”.⁹

Osnivanjem Zetske banovine 1929. godine stvoreni su uslovi i da se na Cetinju formira „Narodno pozorište Zetske banovine” koje je otpočelo rad u septembru 1931. godine. Razumljivo je što se od ansambla stvorenog od profesionalnih glumaca i reditelja dosta očekivalo. S obzirom na osjetne razlike u kulturnom razvoju stanovništva Zetske banovine vodilo se računa i o repertoaru. Bez obzira na vidljive razlike u kulturnom razvoju stanovništva Zetske banovine insistiralo se da repertoar u svim mjestima u kojima gostuje pozorište bude istovjetan i uglavnom se sastojao od predstava umjetničko-nacionalnog repertoara kojima su obuhvaćena djela na teme iz istorije i savremenog života. Preovladavala su djela od jugoslovenskih pisaca a najviše su odigravana sva djela B.

Nušića, zatim, djela M. Begovića, M. Krleže, P. S. Petrovića i B. Stankovića.. Nema sumnje da su gostovanja pozorišta u druga mjesta Zetske banovine pozitivno uticale na rad gradskih pozorišta, naročito u Podgorici i u Nikšiću. Gostovanja su podstakla i razvoj pozorišne kritike naročito u mjestima u kojima su izlazili časopisi (*Zapisi, Razvršje, Valjci*) i listovi (*Zetski glasnik, Slobodna misao, Zeta, Glas Boke*). S obzirom na postojanje više pozorišnih društava (Cetinje, Podgorica, Nikšić, Kotor) razmatrala se ideja da se formira savez pozorišnih društava sa sjedištem na Cetinju. Smatralo se da će se na taj način unaprijediti rad pomenutih pozorišta i da će se dobiti veća umjetnička vrijednost predstava. Smatralo se da će se ostvariti veća i konkretnija saradnja između pozorišta, što je podrazumijevalo i međusobnu materijalnu pomoć i angažovanje kvalitetnijih pozorišnih grupa iz drugih gradova koje bi povremeno gostovale. Ovim nijesu osporavani razlozi da svako od ovih društava nastavi rad u svom mjestu. Međutim, do realizacije ove ideje nije došlo iz više razloga.¹⁰

RAD PARTIZANSKIH POZORIŠNIH GRUPA NA OSLOBOĐENIM TERITORIJAMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Tokom Drugog svjetskog rata sprovedeni su brojni oblici kulturno-prosvjetnog rada koji su realizovani u toku Narodnooslobodilačkog rata (NOR) 1941-1945. godine. U tim aktivnostima izdvajaju se, literarno stvaralaštvo, partizansko pozorište i različiti vidovi likovnog stvaralaštva. Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) je u ratu i revoluciji nastupila tako što se i na kulturnom polju suprotstavila građanskoj kulturi ratom uništene države i raznim kulturnim pritiscima od strane okupatora. Nasuprot tome istakla je kulturu masa i kulturu za mase. Takav pristup tražio je i novog čovjeka svjesnog svojih stvaralačkih moći. Preovladavao je stav da je kultura pravo najširih slojeva naroda. Takva svijest činila je osnovu politike poslijeratnog razvoja kulture u Crnoj Gori.¹¹ Naravno, poslijeratna ideologizacija kulture i direktivni agitpropovski način rada u kulturi nije se pojavila slučajno i odjednom.

Socijalna struktura boraca partizanskog pokreta, naročito kod mladih, bila je veoma loša, jer je većina boraca došla sa sela sa veoma niskim stepenom kulture, a mnogi od njih su bili i nepismeni. Člankom „Omogućimo kulturni život

našoj omladini“, objavljenim u prvom broju *Omladinske borbe*, 17. novembra 1941. godine, Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije (CK SKOJ) dao je instrukcije o načinima rada, sadržaju i oblicima organizovanja omladine u jedinicama i pozadini. Između ostalog, u tački br. 3. stoji „organizujte male priredbe sa programom, recitacijama i pjesmama“, a u tački br. 5 „stvarajte male, četrne pozorišne grupice sposobne da izvedu koji aktuelni pozorišni komad“. ¹²

U Crnoj Gori su, već neposredno prije i prvih dana Trinaestojulskog ustanka 1941. godine, za neku vrstu pozorišne manifestacije, korišćeni narodni zborovi i manji skupovi radi oživljavanja i razvijanja „političkog rada u jedinicama i narodu“. Iako je program ovih zborova bio skroman u odnosu na pravo značenje pozorišta, ipak je na taj način uspostavljan kontakt sa publikom. Pozorište, i ono što je tada pozorište predstavljalo, u periodu prve ratne godine je imalo značajnu ulogu: organizovani su mitinzi, skupovi i proslave sa obavezno izvedenim pozorišnim programom. U novembru 1941. godine u selu Bogetići kod Nikšića prikazan je na pozornici *Gorski vijenac* Petra II Petrovića Njegoša, a u zimu i proljeće 1941/42. godine formirano je više kulturnih grupa koje su u svom sastavu imale „horsku i pozorišnu sekciju“. Izvršni odbor Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja (ZAVNO) Crne Gore i Boke 26. novembra 1943. godine, uputio je cirkularno pismo svim narodnooslobodilačkim odborima (NOO) u kome traži „uzdizanje političke svijesti, prosvjetnog i kulturnog nivoa naroda.“ To je značilo, između ostalog, da se „organizuju drugarske večeri sa prigodnim programom (recitacije, pozorišni komadi, horske pjesme i sl.)“. Rad na terenu ovih grupa je zavisio od situacije na frontu, koja 1942. i 1943. godine, nije bila povoljna za partizane, i ponovo je omasovljen nakon februara 1944. godine kada je u Kolašinu održano II zasjedanje ZAVNO-a Crne Gore i Boke. „Kulturno-umjetnička ekipa“, formirana krajem 1943. godine, obišla je kolašinski, beranski i andrijevički srez, gdje je dala 50 priredbi pred oko 15.000 posjetilaca. U okviru ove ekipe najzapaženije rezultate postigla je dramska sekcija, koja je za delegate ZAVNO-a Crne Gore i Boke u Kolašinu izvela pozorišni komad *Narodni poslanik* od Branislava Nušića, a 14. juna 1944. godine pozorišni komad *Doći će naši* od Puniše Perovića. ¹³ Na Trećem

redovnom zasjedanju ZAVNO Crne Gore i Boke jula 1944. godine, gdje je ZAVNO preimenovan u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja (CASNO), „Kulturno-umjetnička ekipa” je nastavila rad pod okriljem CASNO-a. Prelaskom CASNO-a iz Kolašina u Nikšić, nakon oslobođenja 18. septembra 1944. godine, na oslobođenu teritoriju došla je pozorišna grupa glumaca iz okupiranog Cetinja. Dolaskom u Nikšić, „Kulturno-prosvjetna ekipa” je dobila povoljnije materijalne uslove za rad. Ekipa je bila smještena u zgradi Zanatskog doma (kasnije preimenovan u Narodni dom) gdje je dobila tri klavira, nekoliko drugih muzičkih instrumenata i u istoj zgradi obezbjeđen je rad kuhinje za potrebe osoblja ove ekipe.¹⁴ Omladinska ekipa, ojačana pristiglim glumačkim kadrom, prerasla je u pozorišnu grupu. Ona je u Nikšiću nastupila sa dva pozorišna komada: Vukac Paštrović od Stjepana Mitrovog Ljubiše i *Sumnjivo lice* od Branislava Nušića. Na taj način se začelo Crnogorsko narodno pozorište, koje se novembra 1944. godine vratilo na Cetinje.¹⁵ Zanimljivo je da je nakon izvođenja pozorišne predstave *Vukac Paštrović*, pozorišnog komada koji je nosio snažnu patriotsku poruku, zabilježen i prvi pokušaj pozorišne kritike. Name, tada anonimni „recenzent” odnosno pozorišni kritičar za to vrijeme, je ocjenjujući pozorišnu predstavu iznio zamjerke na pretjeranoj dramatizaciji djela iako je na kraju pohvalio djelo kao jedno od boljih koji su se do tada prikazali na oslobođenoj teritoriji Crne Gore.¹⁶ Zahvaljujući znatno boljim uslovima za kulturno-umjetnički rad, u Nikšiću je ubrzo data i treća veća pozorišna predstava *Dva svijeta* od Čeda Vukovića. Nikšić je tada bio, sve do oslobođenja Cetinja 13. novembra 1944. godine, centar političkog i kulturnog djelovanja nove „narodne vlasti”. U Nikšiću je tih dana takođe vrlo aktivno radila i „Sreska kulturno-prosvjetna ekipa” koju je vodio dirigent Tomo Vukadinović. Osim toga u gradu je radila i „Prosvjetno-kulturna ekipa” Drugog udarnog koprusa, koju je vodio dirigent Silvio Bombardeli. On je istovremeno bio i umjetnički rukovodilac vojne muzike Drugog udarnog korpusa.¹⁷

AGITPROPOVSKA FAZA KULTURNE POLITIKE U CRNOJ GORI I JUGOSLAVIJI

Poslije formiranja Komisije za agitaciju i propagandu (Agitprop) 1940. godine pri Pokrajinskom komitetu KP za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju znatno su poboljšani uslovi za djelovanje KP u Crnoj Gori i širenje ideja koje su tražile korjenitu društveno-ekonomsku promjenu društva. Uslovi i opseg rada u ratu su zavisili od širenja oslobodilačkog pokreta i veličine oslobođene teritorije. Poslije rata KPJ se našla pred novim problemom idejno-političkog uzdižanja svojih kadrova, koji treba da rukovode širokim narodnim masama, rade na uspostavljanju međunarodnih odnosa i izgrađuju novi društveno-ekonomski sistem.¹⁸

Kulturna politika Jugoslavije, a time i Crne Gore, kao plansko regulisanje klasnog interesa u kulturi i odlučivanja o pitanjima kulture, ispoljavala se kroz tri faze: a) definisanje ciljeva u kulturi; b) teorijsko utemeljenje i osmišljavanje zadatih ciljeva; c) stvaranje uslova, instrumenata i metoda za ostvarivanje ciljeva. Ukupna kulturna politika realizovala se isključivo preko državnih institucija kulture. Prve dvije etape realizovane su u partijskim organizacijama, pa je zbog ogromne količine partikularno-ideoloških usmjerenja i kontrole nad cjelokupnim idejnim kretanjima, koju je sprovodio poseban dio te partijske organizacije (agitprop), jugoslovenski poslijeratni model odlučivanja nazvan agitpropovskim modelom kulturne politike. Nakon Ustava iz 1946. godine, do tada jedinstvena „Uprava za agitaciju i propagandu pri KPJ“ podijeljena je na tri sektora: Sektor agitacije, Teoretski sektor i Kulturni sektor, sa desetak odjeljenja. Agitprop stiče pravo kontrole rada svih javnih glasila i organizovanja kulturno-masovnog rada, kao i obavezu detaljnog praćenja rada svih područja kulture: filma, pozorišta, slikarstva i književnosti. Reorganizacijom partijske uprave krajem 1949. godine broj odjeljenja je smanjen na šest, i to: Kulturno-umjetničko odjeljenje, Teoretsko odjeljenje, Odjeljenje štampe, Odjeljenje izdavačke djelatnosti, Odjeljenje za škole i Spoljnopolitičko odjeljenje. Daljim procesom državne decentralizacije ukinute su, maja 1950. godine, „agitprop komisije“ u nižim partijskim ćelijama ali su ostale uprave za agitaciju i propagandu pri saveznim i republičkim komitetima. Već jula 1945. godine, Minis-

tarstvo prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) uputilo je raspis republičkim ministarstvima prosvjete u kojima daje smjernice za razvoj diletantskih pozorišta. Od republičkih ministarstava se traži da se sakupe i izvode pozorišni komadi koji ne mogu biti zloupotrebljeni u razne svrhe i posebno se naglašava da treba izbjegavati „vulgarne, rasmusne, moralno nezdrave, književno slabe“ pozorišne komade za izvođenje. Traži se da se na prvom mjestu izvode pozorišni komadi „koji obrađuju motive iz naše oslobodilačke borbe i koji su sa uspjehom prikazivani za vreme te borbe“. Ubrzo je stigao odgovor iz Makedonije i Slovenije sa datim pregledom pozorišnih komada koji se planiraju izvoditi. U Makedoniji su to djela B. Nušića, A. Glatkova, B. Gorbatova, M. Gorkog, G. Meljinskog – ukupno 10 pozorišnih komada; dok su se u Sloveniji odlučili za iste autore i devet njihovih djela sa dodatkom dvije zbirke pjesama. Odabirom autora i njihovih djela jasno je da se vodilo računa o idejno prihvatljivim djelima. Međutim, Komitet za kulturu i umetnost pri Vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) je u donijetim zaključcima od 17. juna 1946. godine, povodom održane konferencije pozorišnih stručnjaka, naglasio da se ne smije „dozvoliti da zato što cenimo NOB-u izmišljamo neke drame i silom ih stavljamo na repertoar“. Traženo je da se „regionalne drame“ ne daju više od 20% ukupnog repertoara, i da se „ne treba zaboraviti na dobre nemačke drame od velikih nemačkih klasičnih pisaca, jer zbog Hitlera i Gebelsa ili pisaca Gebelsovog kova nema smisla skinuti ih sa repertoara”.¹⁹ Ipak, nakon sukoba Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom i Informbiroom 1948. godine, dolazi do postepenog napuštanja direktivnog agitpropovskog rada na polju kulture.²⁰

POZORIŠTE U CRNOJ GORI U VRIJEME OBNOVE I IZGRADNJE 1945-1946.

O poslijeratnoj obnovi zemlje narodna vlast i KPJ su počeli razmišljati još u toku rata dok su trajale borbe za konačno oslobođenje države. Prilikom osnivanja Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao izvršnog organa nove vlasti tj. jedne vrste privremene vlade u novembru 1943. godine, pri njemu je formirano Povjereništvo za ekonomsku obnovu sa zadatkom da izradi osnovne koncepcije i planove za poslijeratnu obnovu zemlje. I dok su još skoro pola godine trajale borbe za konačno oslobođenje Jugoslavije crnogorski narod

je mogao da se posveti pitanju obnove ratom opustošene zemlje s obzirom da je teritorija Crne Gore oslobođena 4. januara 1945. godine kada se poslednji okupatorski vojnik povukao iz Bijelog Polja i odstupio prema Brodarevu.²¹

Da bi se shvatila polazna osnova za pokretanje kulturnog rada u Crnoj Gori i Jugoslaviji neophodno je imati u vidu nanesenu materijalnu štetu institucijama kulture tokom rata. Ukupno procijenjena vrijednost štete na nivou Jugoslavije iznosila je 15.869.598.135 dinara vrijednosti iz 1938. godine, dok je kulturna vrijednost procijenjena na 172.265.135.555 dinara vrijednosti iz 1938. godine. U izvještajima koji se tiču pozorišta konstatovano je da su sva pozorišta u Jugoslaviji bila opljačkana.²² U detaljnom izvještaju koje je Ministarstvo prosvjete Crne Gore poslalo Zemaljskoj komisiji za ratnu štetu 18. avgusta 1945. godine, o ratnoj šteti pričinjenoj prosvjetnim ustanovama, kulturno-istorijskim spomenicima, kao i gubitak nacionalnog dohotka od strane italijanskog okupatora od aprila 1941. do septembra 1943. godine, ratna šteta iznosila je 129.020.000 dinara. Od toga je samo zgrada pozorišta u Cetinju imalo štetu od 500.000 dinara, a računalo se i na dodatnih 300.000 dinara štete na ime neodržanih priredbi i neisplaćenih dotacija države za taj period.²³

Odmah po oslobođenju Cetinja (13. novembra 1944) pozorišna grupa CASNO-a tj. „Narodno pozorište” prešla je u grad i smjestila se u zgradi „Zetskog doma”. Na Cetinju je „Narodno pozorište” imalo bolje uslove za rad posebno u pogledu opreme i rekvizita: postojala je garderoba, klaviri (koncertni i pianino) radi- onice, kancelarije, garderobe i sale za probe. Uz glumce koji su došli iz Nikšića „Narodnom pozorištu” priključili su se i glumci sa Cetinja, kao i dekorater, ekonom, sufler i garderober. Dolaskom na Cetinje hor je dopunio i proširio svoj program sa više kompozicija. Te zime, na Cetinju je formirano i „Central- no omladinsko pozorište” (COP) sa kojim je sarađivalo „Narodno pozorište”. Tada je na Cetinju formirana i radio-stanica pa je sa pionirskim horom, koje je takođe osnovano na Cetinju pod rukovodstvom Mariele Tomanović, „Narodno pozorište” učestvovalo u više radio emisija. Istovremeno na Cetinju je boravila „Kulturno-prosvjetna ekipa” Drugog udarnog korpusa, sa kojim je nastavljane saradnja koja je uspostavljena u Nikšiću.²⁴

Prva pozorišna predstava na Cetinju data je u čast održavanja Drugog kon-

gresu Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ) 15. decembar 1944. godine. Očekivano, s obzirom na ideološke uzore u pozorišnoj umjetnosti i umjetnosti uopšte, izabrana je predstava sa temom iz Drugog svjetskog rata Najeza sovjetskog pisca Leonida Leonova. Poslije prve profesionalne predstave na Cetinju, uslijedile su još dvije - *Đido i Vukac Paštrović*, da bi naredne sezone pozorište imalo svoj „puni“ repertoar. Istovremeno preduzimaju se mjere za renoviranje zgrade i vrši se dalje popunjavanje glumačkog kadra koje je do tada brojalo svega devet glumaca.²⁵ Već u februaru 1945. godine „Kulturno-prosvjetna ekipa“ pošla je na dugu i značajnu turneju kojom su za skoro mjesec dana obišli Budvu, Miločer, Kotor, Tivat, Risan, Herceg-Novi i vojnu bolnicu Meljinama. Nakon toga predstave su izvođene i u Bileći, Trebinju i Dubrovniku. Nakon obavljenih priprema u martu, početkom aprila „Kulturno-prosvjetna ekipa“ otišla je na veliku turneju po Albaniji. Za ovu turneju bio je pripremljen program koji je kombinovao izvođenje pozorišnih komada i muzički program. U toku turneje pozorišne i muzičke predstave izvođene su u Skadru, Tirani, Elbasanu i Korči. U maju 1945. godine ekipa se vratila na Cetinje pa je jedan dio glumačkog kadra morao da napusti rad u „Kulturno-prosvjetnoj ekipi“ i da se uključi u druge poslove širom države. Međutim, kadar koji je ostao na Cetinju, bio je većinom profesionalni glumački koji je bio baza za stvaranje „Narodnog pozorišta“ koje će startovati sa radom za sezonu 1945/46. godine.²⁶ Na Četvrtom zasjedanju CASNO-a aprila 1945. godine konstatovano je da umjetničko-kulturni rad kao i rad ustanova iz tih oblasti tek u razvoju. U nedostatku takvih ustanova rad umjetnika i naučnika bio je skoncentrisan oko pozorišta, kulturno-umjetničkih grupa, štampanih listova i drugih publikacija. Posebno je naglašeno da pozorišta i kulturno-umjetničke grupe postoje u svim mjestima slobodne teritorije Crne Gore.²⁷ Bez obzira na činjenicu što se u radu i u pogledu kvaliteta pozorišta i kulturno-umjetničkih grupa nije mogao očekivati uvijek stručan i dovoljno kvalitetan rad, ne može se poreći činjenica da je u iznimno teškim materijalnim okolnostima, dok je rat još trajao, narodna vlast posebnu pažnju posvetila pokretanju i sprovođenju raznih aktivnosti na širenju kulture u gradskim u ruralnim područjima. Preobražaj društva sagledavao se i kroz stepen ostvarenog kulturnog razvoja čemu je posebnu pažnju trebalo posvetiti periodu nakon okončanja rata.

U prva tri mjeseca 1945. godine i pored uloženog napora da se što više mladih uključi u rad pozorišta da postanu profesionalni glumci nedostatak profesionalnog kadra se itekako osjećao, što je bio slučaj i sa drugim profesijama u Crnoj Gori. „Narodno pozorište” je reagovalo tako što je raspisalo konkurs za prijem novih glumaca, pa je već sredinom 1946. godine pozorište brojalo 84 člana. Istina, iz ovog izvještaja ne može se utvrditi da li se tu radi samo o glumcima ili o ukupno zaposlenom osoblju. Ipak, i to je bilo dovoljno da se formiraju dvije glumačke grupe, od kojih je jedna održavala pozorišne predstave na Cetinju, a druga je gostovala i izvodila program van Cetinja. Problem u radu pozorišta bio je i taj što se glumački kadar brzo osipao jer su glumci prelazili na druge poslove, nekada i zbog toga što su potrebe društva i države bile takve da su kadrovi po direktivi vlasti povlačeni iz drugih profesija tamo gdje se procjenjuje da su bili potrebni. O tome svjedoči veći broj ponovljenih konkursa za prijem novih glumaca, uz redovne apele da se mladima treba uporno objašnjavati značaj rada i daljeg razvitka pozorišta i pozorišne umjetnosti.²⁸ Zbog nedostatka glumačkog kadra, pozorište je pozivalo glumce i iz drugih jugoslovenskih republika da popune upražnjena mjesta. O pozitivnim rezultatima rada pozorišta sa Cetinja svjedoči i podatak da je pozorište u sezoni 1945/46. godine imalo više premijera nego ijedne godine prije rata. Prije rata pozorište je rijetko gostovalo u većim gradovima Crne Gore a jedino je nešto češće gostovalo u Dubrovniku. Takav način rada se odrazio i na posjetu, pa ni broj gledalaca u pozorištu između dva svjetska rata nije bio značajniji: u sezoni 1939/40. godine bilo je 25.000 posjetilaca. U sezoni 1946/47. godine pozorište je uvelo praksu posjećivanja velikih gradilišta u Crnoj i u Jugoslaviji, sa ciljem da se pozorišna umjetnost približi omladini koja je bila angažovana na velikim infrastrukturnim gradilištima širom države. Obilazeći Omladinske pruge Brčko-Banovići, Šamac-Sarajevo i Nikšić-Titograd, realizovalo je više od 50 predstava na ovim velikim gradilištima, na kojima je prisustvovalo više hiljada gledalaca.²⁹ Tokom 1946. godine „Narodno pozorište” imalo je turneje po Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i jednu turneju u Albaniji. Važno je istaći da je na Cetinju sve do juna 1945. godine radila pionirska horska grupa koja je tada reorganizovana u „Pionirsko pozorište” sa dramskom i horskom grupom. „Pionirsko pozorište”

rište” je u sezoni 1945/46. godine dalo devet premijera, 26 predstava i oko 50 radio-emisija preko Radio-Cetinja.³⁰

U pogledu repertoara „Narodno pozorište” je uglavnom i najviše davalo dramske predstave, a opere, operete i balet nijesu uopšte izvođeni. Od svih jugoslovenskih republika jedino Crna Gora i Makedonija nijesu u pozorištima ostvarile nijednu predstavu opere, operete i baleta. Poređenja radi u Hrvatskoj su izvođeni svi vidovi predstava uz klasične pozorišne predstave, u Sloveniji su nedostajale operete, u Bosni i Hercegovini operete i balet, a u Srbiji samo nije izvođen balet.³¹ Kao nagradu za učešće i održane predstave na Omladinskoj pruži Brčko-Banovići dodijeljena je, 30. novembra 1946. godine, novčana nagrada od 25.000 dinara za 23 učesnika ovog pozorišta.³²

TABELA 1

Statistički podaci o broju održanih predstava u Crnoj Gori i FNRJ u 1946. godini:³³

Redni broj Narodna Republika Opera		Broj održanih predstava					
		Opereta	Balet	Ostalo	Drama	Ukupno	
1.	Srbija	160	45	-	101	2.264	2.570
2.	Hrvatska	315	91	23	206	1.181	1.816
3.	Slovenija	264	-	19	4	431	718
4.	Bosna i Hercegovina	11	-	-	14	298	323
5.	Makedonija	-	-	-	92	141	233
6.	Crna Gora	-	-	-	13	203	216
7.	FNRJ	750	136	42	430	4.518	23.364

TABELA 2

Statistički podaci o broju posjetilaca u pozorištu u Crnoj Gori i FNRJ u 1946. godini:³⁴

Republika	Br.mjesta	Broj posjetilaca					Ukupno
		Opera	Opereta	Balet	Drama	Ostalo	
Srbija	11.087	139.018	11.564	-	1.001.505	51.640	1.203.727
Hrvatska	7.947	246.304	48.869	16.964	548.398	117.902	978.419
Slovenija	1.909	121.475	-	17.110	180.336	2.346	321.267
B i H	1.045	7.020	-	-	120.188	7.713	134.921
Makedonija	1.130	-	-	-	56.101	43.757	99.858
Crna Gora	246	-	-	-	79.266	-	79.266
FNRJ	23.364	513.817	60.433	34.056	1.985.794	223.358	2.817.458

TABELA 3

Uporedni statistički podaci o broju pozorišta, predstava, posjetilaca i zaposlenog osoblja u pozorištu u Crnoj Gori i FNRJ u 1938/39. godini i 1946/47. godini.³⁵

Godina	Broj pozorišta	Mjesta u pozorištima	Osoblja u pozorištima	Predstava u pozorištu	Broj posjetilaca
1938/39.	24	16.928	2.172	4.233	1.421.303
1946.	39	23.364	-	5.876	2.817.458
1947.	47	29.375	3.826	6.887	3.680.022

Podaci iz Tabele 3 jasno ukazuju da je u sezoni 1946/47. godine broj pozorišta, predstava, posjetilaca i zaposlenog osoblja povećan u odnosu na predratnu sezonu 1938/39. godine. Razlog za povećanje leži u činjenici da su narodna vlast i KPJ od samog početka obnove i izgradnje ratom razrušene države posebnu pažnju posvetili unapređivanju i razvoju kulturno-umjetničkih djelatnosti, što je podrazumijevalo i razvoj pozorišta i pozorišne umjetnosti.

U odnosu na predviđeno i planirano u ovom periodu rada amaterskih grupa i jednog državnog pozorišta nije se uspjelo uraditi više na tehničkoj opremljenosti pozorišta kao ni sa obezbjeđenjem većeg broja prijeko potrebnog profesionalnog kadra za režiju i glumu.³⁶

Sledeći veći zamah na razvoju pozorišta i pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori biće pokrenut sa sprovođenjem aktivnosti iz Prvog petogodišnjeg plana razvika (1947-1952). Sve do 1949. godine u Crnoj Gori postojalo je jedno profesionalno pozorište („Narodno pozorište” na Cetinju) da bi se te godine pokrenuo

rad još tri profesionalna pozorišta: u Nikšiću, Kotoru i u Pljevljima.³⁷

ZAKLJUČAK

Pozorišna djelatnost u Crnoj Gori može se pratiti od 1884. godine kada je na Cetinju izvedena prva pozorišna predstava u „Zetskom domu”, objektu koji je bio predviđen da bude sjedište prvog profesionalnog pozorišta. Formiranjem prvog profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori 1910. godine kada je na Cetinju počelo sa radom „Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište”, pozorišna djelatnost ima svoj kontinuitet trajanje prekidano samo u vrijeme Balkanskih ratova (1912-1913) i Prvog svjetskog rata (1914-1918). Između dva svjetska rata, osim u „Narodnom pozorištu Zetske banovine” kao jedinom pravom profesionalnom pozorištu u Crnoj Gori, za razvijanje pozorišne djelatnosti značajna su bila i gradska pozorišna društva koja su posebno bila aktivna na Cetinju, u Nikšiću i u Pogorici. Poslije njih pozorišni rad se odvijao i u nizu amaterskih pozorišnih grupa, koje su djelovale i u gradovima i u selima. Na taj način, nastojalo se da ovaj vid umjetnosti bude dostupan širem auditorijumu u sredinama gdje je kulturno-umjetnička aktivnost tražila svoj put opterećen ograničenjima u vidu materijalnih prepreka i u nedostatku dovoljnog broja profesionalnog kadra za rad u pozorištu. Bez obzira na uloženi trud, rad ovih pozorišta i amaterskih grupa ipak nije bio dovoljan da se ovaj vid umjetnosti više približi stanovništvu u sredinama gdje nije bilo povoljnijih uslova za razvoj pozorišnih djelatnosti. Za vrijeme Drugog svjetskog rata rad pozorišta se očekivano sveo na rad amaterskih grupa koje su djelovale na oslobođenoj teritoriji Crne Gore. Tada se u rad pozorišnih amaterskih grupa vrši i propagandni upliv ideološki obojen stavovima KPJ, koji će biti vidljiv i u periodu nakon završetka Drugog svjetskog rata. Na taj način se pozorište približavalo stanovništvu, vršeći kulturnu misiju ali i ideološku misiju koju je sprovodio Agitprop po direktivi KPJ. Sukobom Jugoslavije sa Infrombiroom i Sovjetskim Savezom 1948. godine, agitpropovska faza u razvoju kulture i umjetnosti polako biva napušten. Tokom Drugog svjetskog rata, na oslobođenim teritorijama organizovane su drugarske večeri, često pod otvorenim nebom, na kojima su se izvodile prigodne recitacije, pjesme i pozorišne predstave. „Kulturno-umjetnička ekipa” formirana 1943. godine koja je 1944. godine prerasla u pozorišnu grupu tj. „Narodno pozorište”

čime se utire put ka stvaranju profesionalnog pozorišta pod okriljem države. Nakon oslobođenja, narodna vlast je pokrenula poslove obnove 1945-1946. godine ratom razrušene države, nakon čega je trebalo krenuti u ostvarenje ciljeva donijetih u Prvom petogodišnjem planu razvoja (1947-1952). Tokom obnove države i ekonomije narodna vlast je veliku pažnju poklonila obnovi kapaciteta kulturno-umjetničkih društava među njima i pozorišnih društava. Osim obnavljanja objekata koji su mogli služiti za pozorišne i druge priredbe, „Narodno pozorište” je proširilo glumački sastav sa novim članovima. Jasno je bilo da se odmah i u dovoljnom broju nije mogao pronaći profesionalni kadar za režiju i glumu, ali se organizovane kampanje za pronalažanje profesionalnog kadra nijesu prekidale. Tokom centralističkog načina upravljanja državom, privredom, kulturom i prosvjetom Agitprop je upravljao sadržajima koji će se prikazivati i u pozorištu. Vodilo se računa da se u pozorištu prikazuju predstave koje su društveno i ideološki prihvatljive, a putujuće pozorišne grupe obilazile su i udaljena sela koja nijesu imali materijalnih i kadrovskih uslova da pokrenu rad amaterskih pozorišnih grupa.

NAPOMENE:

¹ *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 6, ured. Šerbo Rastoder, Živko M. Andrijašević, Daily Press – Vijesti, Podgorica, str. 1214-1215; Novica Rakočević, „Razvitak moderne države i građanskog društva u Crnoj Gori (1878-1918)”, u: *Crna Gora – monografija*, „Književne novine” – „Redakcija stručna knjiga” Beograd, Beograd, 1976, str. 285.

² Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941*, „Obod” – Cetinje, Cetinje, 1982, str. 153-154.

³ Ibid, str. 155-156.

⁴ *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 6, ured. Šerbo Rastoder, Živko M. Andrijašević, Daily Press – Vijesti, Podgorica, str. 1215.

⁵ Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941*, „Obod” – Cetinje, Cetinje, 1982, str. 155-168.

⁶ Ibid, str. 161-164.

⁷ Ibid, str. 165-167.

⁸ Veljko Šakotić, „Kulturno-umjetnička društva u Nikšiću između dva rata”, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, *Zbornik radova*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević”, Nikšić, 1983, str. 94-96; Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941*, „Obod” – Cetinje, Cetinje, 1982, str. 167-168;

⁹ Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941*, „Obod” – Cetinje, Cetinje, 1982, str. 169.

¹⁰ Ibid, 126-174.

¹¹ Zoran Lakić, „Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980)”, *Bibliografski vjesnik*, XII (1), 1983, str. 158-159; Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941*, „Obod” – Cetinje, Cetinje, 1982, str. 153

¹² Petar Kačavenda, „Kulturno-prosvjetni rad mladih u oružanim snagama revolucije (1941-1945)”, u: *Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ, Skopje, 1984, str. 512-513.

¹³ Đuro Batričević, „O radu na kulturnom uzdizanju naroda u Crnoj Gori u Narodnooslobodilačkom ratu”, u: *Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ, Skopje, 1984, str. 580-551, 590-591.

¹⁴ CASNO. *Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944-1945. Zbirka dokumenata*, prir. Zoran Lakić, Istorijski institut SR Crne Gore - „Obod” – Cetinje, Titograd, 1975, str. 6, 9; Olga Brajičić, „Doprinos nikšićana kulturno-prosvjetnoj djelatnosti 1913-1945. godine”, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, *Zbornik radova*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević”, Nikšić, 1983, str. 290.

¹⁵ Đuro Batričević, „O radu na kulturnom uzdizanju naroda u Crnoj Gori u Narodnooslobodilačkom ratu”, u: *Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ, Skopje, 1984, str. 591.

¹⁶ Puniša Perović, „Oslobođeni Nikšić – sjedište rukovodstva NOP-a Crne Gore (1944)”, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, *Zbornik radova*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević”, Nikšić, 1983, str. 326-327.

¹⁷ Olga Brajičić, „Doprinos nikšićana kulturno-prosvjetnoj djelatnosti 1913-1945. godine”, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, *Zbornik radova*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević”, Nikšić, 1983, str. 291-292.

¹⁸ Branislav Kovačević, *Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine*, Titograd: NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986, str. 249.

¹⁹ *Kulturna politika Jugoslavije 1941-1945. Zbornik dokumenata*, knj. 1, ured. Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009, str. 17-18, 168, 170, 175-176.

²⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knj. I-III, Nolit Beograd, Beograd, 1988, str. 316-323.

²¹ Branislav Kovačević, *Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986, str. 36; Branislav Marović, *Društveno – ekonomski razvoj Crne Gore 1945 – 1953*, Istorijski institut SR Crne Gore – NIO „Univerzitetska riječ“ – Titograd, Titograd, 1987, str. 35-36; Zoran Lakić, Radoje Pajović, Gojko Vukmanović, *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941 – 1945. Hronologija događaja*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1963, str. 716.

²² *Kulturna politika Jugoslavije 1941-1945. Zbornik dokumenata*, knj. 1, ured. Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009, str. 21, 41-44.

²³ Državni arhiv Crne Gore (DACG). Cetinje, fond: Ministarstvo prosvjete i nauke NR Crne Gore, fasc. 3, 18. avgust 1945, bez br. dok.

²⁴ Olga Brajičić, „Doprinos nikšićana kulturno-prosvjetnoj djelatnosti 1913-1945. godine“, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Zbornik radova, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić, 1983, str. 292-293.

²⁵ Branislav Kovačević, *Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986, str. 271; Milo Kralj, *Kulturni razvoj do 1970, u: Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture*, Republička samoupravna interesna zajednica kulture, Titograd, 1984, str. 3.

²⁶ Olga Brajičić, „Doprinos nikšićana kulturno-prosvjetnoj djelatnosti 1913-1945. godine“, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Zbornik radova, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić, 1983, str. 294-295.

²⁷ CASNO. *Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944-1945. Zbirka dokumenata, prir.* Zoran Lakić, Istorijski institut SR Crne Gore – „Obod“ – Cetinje, Titograd, 1975, str. 502.

²⁸ Branislav Kovačević, *Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986, str. 271; Milo Kralj, *Kulturni razvoj do 1970, u: Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture*, Republička samoupravna interesna zajednica kulture, Titograd, 1984, str. 3.

²⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd; fond: 317-21-114, Pozorište 1946-1952, 1953, bez br. dok.

³⁰ Državni arhiv Crne Gore (DACG). Cetinje, fond: Ministarstvo prosvjete i nauke NR Crne Gore, Ministarstvo prosvjete i nauke NR Crne Gore – Predsjedništvu Vlade NR Crne Gore, fasc. 86, dok. br. 1;1/1947.; Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd; fond: 317-81-114, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore – Komitetu za kulturu i nauku Vlade FNRJ, 19. novembar 1949, bez br. dok.

³¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd; fond: 314-16-66, 30. decembar 1946, dok. br. 24-167.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd; fond: 317-81-114, 4. decembar 1948, bez br. dok.

³⁷ Ibid, 19. novembar 1949, bez br. dok.

REFERENCES:

- Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, fond Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, fasc. 317-81-114, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore – Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ, Podaci o narodnom pozorištu, 18. jul 1947, bez br. dok.
- Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, fond Savet za nauku kulturu Vlade FNRJ, fasc. 317 – 21 – 114, Pozorište 1946-1952., 1953, bez. br. dok.
- Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, fond Savet za nauku kulturu Vlade FNRJ, fasc. 317 – 81 – 114, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore – Komitetu za kulturu i nauku Vlade FNRJ, 19. novembar 1949, bez br. dok.
- Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, fond Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, fasc. 314 – 16 – 66, 30. decembar 1946, dok. br. 24-167.
- Državni arhiv Crne Gore (DACG), Cetinje, fond. Ministarstvo prosvjete i nauke NR Crne Gore, fasc. 3, Ministarstvo prosvjete i nauke – Zemaljskoj komisiji za ratnu štetu, 18. avgust 1945, bez br. dok.
- Državni arhiv Crne Gore (DACG), Cetinje, fond. Ministarstvo prosvjete i nauke NR Crne Gore, fasc. 86, Ministarstvo prosvjete i nauke – Predsjedništvu Vlade NR Crne Gore, 19. februar 1947, dok. br. 1;1/1947.
- *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 1-5, ured. Rastoder Šerbo, Andrijašević M. Živko, Daily Press Vijesti, Podgorica, 2006.
- *Kulturna politika Jugoslavije 1945-1952. Zbornik dokumenata*, knjiga 1, ured. Doknić Branka, Petrović F. Milić, Hofman Ivan, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009.
- CASNO. *Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944 – 1945*. Zbirka dokumenata, prir. Lakić Zoran, Istorijski institut Crne Gore – „Obod” Cetinje, Titograd, 1975.
- Brajičić Olga, „Doprinos nikšićana kulturno-prosvjetnoj djelatnosti 1943-1945. godine“, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Zbornik radova, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić, 1983, str. 275-297.
- Batričević Đuro. „O radu na kulturnom uzdizanju naroda u Crnoj Gori u Narodnooslobodilačkom ratu“, u: *Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ, Skopje, 1984, str. 577-591.
- Kačavenda Petar, „Kulturno-prosvjetni rad u oružanim snagama revolucije (1941-1945)“, u: *Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ, Skopje, 1984, str. 511-524.
- Kovačević Branislav, *Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986.
- Kralj Milo, „Kulturni razvoj i tokovi do 1970“, u: *Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture*, Republička samoupravna interesna zajednica kulture, Titograd, 1984, str. 1-19.
- Lakić Zoran. „Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980)“, *Bibliografski vjesnik*, XII (1), Cetinje, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“ – Cetinje, 1983, str. 157-177.
- Lakić Zoran, Pajović Radoje, Vukmanović Gojko. *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941 – 1945. Hronologija događaja*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1963.
- Marović Branislav, *Društveno – ekonomski razvoj Crne Gore 1945 – 1953*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1987.
- Pejović D. Đoko, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941*, Istorijski institut SR Crne Gore u Titogradu – „Obod” Cetinje, Cetinje, 1982.

- Perović Puniša, „Oslobođeni Nikšić – sjedište rukovodstva NOP-a Crne Gore (1944)“, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Zbornik radova, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić, 1983, str. 309-329.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. knj. I-III, Nolit Beograd, Beograd, 1988.
- Rakočević Novica, „Razvitak moderne države i građanskog društva u Crnoj Gori (1878-1918)“, u: *Crna Gora – monografija*, „Književne novine” - „Redakcija stručna knjiga” - Beograd, Beograd, 1976, str. 266-288.
- Šakotić Veljko, „Kulturno-umjetnička društva u Nikšiću između dva rata“, u: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Zbornik radova, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić, 1983, str. 87-105.